

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מט, תשנ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

האקדמיה וציבור דוברי העברית

האקדמיה ללשון העברית היא בעיני רבים מושג יותר משהיא מוסד. לעתים נדמה שסוג מסוים של אנשים בוראים להם איזה דימוי של "אקדמיה" כדי שיוכלו אחר כך לתקוף אותו, מעין שק אגרוף וירטואלי מוכן ומזומן לכל דורש. אם ננסה להגדיר את המסומן של המסמן "אקדמיה" בעיני אותם אנשים, יצטייר לפנינו גוף שמרני, מנותק מן הציבור, הנאחז בקרנות המזבח של איזו עברית של שבת, מקודשת, עתיקה, לא רלוונטית, שכבר מזמן פסה מן העולם ועמה פסה גם ההיזקקות לאקדמיה שאינה אלא משטרת לשון.

מן הצד האחר יש אנשים (ומסתבר שרבים רבים הם) המייחסים לאקדמיה איזה כוח עליון, או רואים בה את נציגתה עלי אדמות של ישות לשונית אידיאלית, שהיא היא העברית הנכונה, היא העברית שיש לשאוף אליה, העברית שאין בלתה.

כאן אני מבקשת לצייר לפניכם תמונה מציאותית מעט יותר תחת שתי התמונות ההטפסיות (סטראוטיפיות) האלה. אסקור מקצת הסוגיות שהאקדמיה מתלבטת בהן ואדגים את העקרונות המנחים אותה או המונחים בתשתית פעולתה בסיפורים מן החיים - ובעיקר בשלל פניות מאלו המגיעות אלינו יום מן הציבור הרחב; וגם אם דוגמה כלשהי תעורר חיוך, אין מטרתי בהבאתה ללגלג כי אם להבהיר מה בכוחנו ומה אין בכוחנו.

אפתח בחידושי המילים - התחום המתקשר בתודעת הציבור עם האקדמיה יותר מכל תחום אחר. לא ארחיב את הדיבור בשאלה הנצחית מה קובע את סיכוייה של מילה להיקלט ולא אביא לפניכם רשימה מְרשימה של מאות מילים שקבעה האקדמיה ונקלטו בציבור; ברצוני להעמיד כאן שאלה אחרת: מי האפסטרופוס על חידושי המילים?

לא פעם מתקשרים אלינו פונים ובפיהם הצעה מוצלחת ביותר בעיניהם למילה עברית. ומדוע הם פונים אלינו? כי הלוא אנחנו בעלי הבית! העברית

* דברים שנישאו בישיבת ועדת החינוך של הכנסת (ראה הפתיח לעיל, עמ' 51).

היא "תחת פיקודה" של האקדמיה! ורק אם תאמץ האקדמיה את המילה - תהיה המילה הזאת קיימת.

לפני שנים אחדות פנו אלינו בהצעה - יפה יש לומר - לקבוע את המילה **אורחן** לצימר. האקדמיה, שאיננה ממהרת לחדש חידושים, העדיפה את הצירוף הפשוט "חדר נופש". והנה בעת האחרונה הופיעה המילה "אורחאן" כשם מסחרי (כנראה) לציון מקום התרעננות לנהגים.¹

לפני כמה שנים פנה אלינו מנכ"ל המשרד לאיכות הסביבה, ד"ר ישראל פלג, וביקש את הגושפנקה של האקדמיה למונח **מְטָמָה** (במשקל **מְדָמָה** ועל פיה הן מצד הצליל הן מצד העניין) לציון מקום טמינת הפסולת. הפעם אימצה האקדמיה את המילה, אמנם בתיקון קל - **מְטָמָה** - במשקל המקומות הידוע, כמו **מספֶּרה, מרפֶּאה, משתלה**. זכות היוצרים שמורה אפוא למשרד לאיכות הסביבה.

פנייה מסוג אחר קיבל נשיא האקדמיה מבני משפחה אחת זמן קצר אחרי רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל. הם הציעו להנציח את רבין במילה עברית **לאינטגריטי**, התכונה שבה אפיינה אותו, ולשם כך הציעו מילה הגזורה משמו: **רְבִינִיּוּת**. על כך השיבונו לפונים: "מילים הגזורות משמות פרטיים, אינן יכולות לבוא 'מטעם'. אלה שנוצרו וששרדו לאורך זמן (כגון **סטליניזם**, **מקרתיות**, השם **קיסר**, הביטויים עצת **אחיתופל**, מעשה **דון-קישוטי**, וגם הפועל **גמז**) הן פרי התפתחות טבעית ולא פרי החלטה מגבוה. יתרה מזו, ברוב המקרים השמות הללו מציינים מושג חדש הקשור לאדם המונצח בו". רק בשבוע שעבר שמעתי מפי אהוד יערי את המילה **רביניזם** (כנראה פרי רוחו של הנשיא קלינטון). אשר **לאינטגריטי**, אימצה האקדמיה לא מכבר את **יִשְׁרָה**, שהחלה עוד קודם לכן להלך בתקשורת.

אולם חשוב כמובן להדגיש שלאקדמיה יש גם בית יוצר משלה - בדמות הוועדה למילים בשימוש כללי ובדמות ועדות המונחים המקצועיות. כך, למשל, הציעה הוועדה למילים בשימוש כללי את המילים **יַעֲפָת**, **סְמָלִיל**, **מַצְעִית** ו**שְׁלִטוּט** (אם נזכיר רק את הצעירות והידועות שבהן), ואלו נתקבלו ואושרו במליאת האקדמיה. וכבר אמרנו שאין האקדמיה נמנעת מלאמץ הצעות מוצלחות שבאו מן הציבור כמו **קניון**, **מְשיבון**, **סוגה** ו**מגָדֵר**.

ומה יהיה על ה**רְבִינִיּוּת** ועל ה**אורחן** ועל שלל ההצעות האחרות? אם יהיה בהן צורך, ואם יהיה מי שיפיץ את השימוש בהן, ואם יתחבבו על הדוברים - יתקיימו, ואם לאו יחדלו, בדיוק כגורל המילים שיצאו מבית היוצר של האקדמיה.

ומכיוון שכבר נגענו בגורלם של חידושים, נשים לב לתופעה מעניינת: לא אחת קורה שמילים שנקבעו אך נותרו טמונות במילון מן המילונים עולות

כפורחות שנים הרבה אחרי שנקבעו. כך קרה **למידע** המופיעה במילוני האקדמיה כבר משנת תשי"ט, וכך קרה **לגופן**, מונח מתחום הדפוס, המתועד במילון אבן-שושן כבר במהדורה משנת תשי"ח. לשתי מילים אלו הייתה עדנה בזכות המחשב; כך אף אירע **למכללה**, המילה העברית שהציע בן-יהודה **לאוניברסיטה** (לקראת הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים), שעשתה "הסבה מקצועית" חלקית בימינו אלו.

מאחר שהזכרנו מונחים מעולם המחשבים, הנה עוד תופעה: icon הוא **אִיקוֹן**; כך קבעה ועדה למונחי מחשבים הפועלת במכון התקנים בשיתוף עם האקדמיה. הדיסקים למיניהם הם **דיסק**, **דיסקה** או **דיסקית**. גם **אִיקוֹן** וגם **דיסקה** ותיקות הן בלשונו בצורה מעט אחרת, **אִיקוֹנִין** ו**דיסקוס**, שנכנסו ללשון חז"ל מיוונית. אולם בכמה תכנות משמש החידוש **צלמית** ל־icon, ואת המילה **תקליטון** לדיסקט מכירים הכול, ושתי אלו לא מן האקדמיה יצאו. ללמדנו שההכרעה בגורלן של מילים נתונה ביד הציבור.

מְעַנִּין חידושי המילים נפנה למשמעויות המילים. הנה שאלה שהציג עורך-דין אחד: מה פירוש **אִיפּוֹן**? אחרי שהשיבותי לו על פי מה שנקרא "ידע איש", ואחרי שקראתי לפני הגדרה ממילון אבן-שושן וממילון "רב-מילים" (יציאת מקומו המדויק של דבר מבוקש, בעזרת סיור, תצפית וכדומה), באה השאלה הניצחת: "אבל מה המשמעות לפי האקדמיה?" התשובה שאין האקדמיה קובעת משמעויות למילים הפתיעה עד מאוד את השואל. מה זאת אומרת? אז מי קובע? והתשובה: משמעות המילים - כפי שהיא באה במילונים - אינה אלא ניסיונו של המילונאי להכליל על פי שימושי המילה ועל פי ההקשרים שהיא באה בהן את המשמעות המשותפת. משמעות המילה נגזרת משימושה, והיא אף נתונה לשינויי הזמן. משום כך אין למעשה אפטרופוס למשמעויות.

כמובן, אין הדברים פשוטים כל כך, ובתחום המינוח המקצועי יש תפיסה אחרת. ואמנם לא פעם היו דיונים במליאת האקדמיה ובהם ביקשו חברים לצמצם את שימושו של מונח חדש שהציעה ועדת מינוח במקצוע מן המקצועות - לתחום המקצועי בלבד; אחרים - כנראה למודי ניסיון - התנגדו לחידוש המונח בכלל משום שחששו כי עד מהרה יפשוט בציבור ויירש את מקומן של מילים ותיקות וטובות. זה אשר אירע כידוע ל**כינוס** הרגיל שנדחה מפני **כנס** שלא נתחדש במקורו אלא לציין סדרת ישיבות, וראו עוד את הדיונים ב**איוש** ו**בעיצומים** בזיכרונות האקדמיה.²

לסיום פרק זה בדבריי אזכיר עוד עניין אחד: לפני כמה ימים נשאלתי איך יש לומר: **תחנת ניסיונות** או **תחנת ניסויים**. בירור קצר אצל השואל העלה כי מדובר בתחנת ניסיונות ותיקה, ששמה נקבע כשעדיין לא הבדלנו בלשונו בין

ניסיון לניסוי. האם יש מקום לשנות זאת עכשיו? ואם כן, מה יהיה על שֶׁפֶן הניסיונות, הלוא מדובר בכלל בארנבון! גבירותי ורבותי, אדרבה, ישמשו תחנת הניסיונות ושֶׁפֶן הניסיונות וגם החיוג והחייגן (אף שכבר אין מחייגים אלא מקישים על לחיצים) - ישמשו הם בלשוננו וישמרו איזה ניחוח של שפה חיה של ממש, שאינה מוציאה כל יֶשֶׁן מפני חדש שזה מקרוב בא.

לאחר שנתנו דעתנו לסוגיית המילים נפנה לסוגיות המטריות את האקדמיה טרדה מרובה.

השאלה המפורסמת מכול, שכבר עסק בה ועד הלשון שקדם לאקדמיה, היא שאלת הכתיב. דווקא בסוגיה זו ראתה עצמה האקדמיה בת סמכא ומי שהאחריות לה ובידיה. משהוקמה האקדמיה לפני כארבעים וחמש שנה היא מיהרה לכוון ועדה שתציע תיקון מקיף לכתיב העברי. הוועדה, שהריבונו החדשה שזכה בה עמנו השרתה עליה רוח גבורה ועוז, הציעה מהפכה של ממש: להוסיף בתוך השורה שני סימנים לציון תנועת a ותנועת e - סימנים צנועים, עדינים, ואפילו בעלי ייחוס לניקוד הבבלי. התגובות לא איחרו לבוא. דבריו של אהרון מגד, לימים חבר האקדמיה, היו אולי העוקצניים מכולם: "...מעמידים לך שני ליגיונרים רומיים... בתוך שורה של יהודים כשרים ואומרים להם, עשו סדר ביניהם". דליה רביקוביץ יצאה במתקפת נגד, הזכירה ש"הכתב האשורי נקנה במשיכה מגויים עכומים ועובדי עבודה זרה..." וש"הכתב העברי דהיום אינו אלא שיטה משוכללת של ראשי תיבות", והוסיפה ש"אפשר שנסתגל לשיטת הכתב הלטיני במלואה".

בסופו של דבר לא קיבלה האקדמיה את הצעת התיקון המהפכנית של תוספת הסימנים, אלא חזרה ואימצה את הצעת ועד הלשון, שאינה אלא הסִדְרָה של שימוש אמות הקריאה וי"ו ויו"ד והסדרת כתיבת העיצורים וי"ו המקבילים להם. בדיקה (מקרית למדי) בכמה פרסומים העלתה שלמרות כל הבעיות בכללים הקיימים, ואף שעדיין אין מלמדים אותם בבתי הספר, אימצו ההוצאות לאור את הכללים הללו, ורק פה ושם חורגות הן מהם - אם לצורך ייחוד ואם מסיבות השמורות עמן, "אסתטיות" מן הסתם. נוכל אפוא לומר בסיפוק מסוים כי הכללים הללו - אף כי פרי התפשרות הם בין המצוי לרצוי ופרי פשרה בין הצעות מגוונות, ואף כי אין בהם כדי לסלק לחלוטין את ההומוגרפיות - מכים שורש בכתיבה העברית.

נעבור עתה לומר מילים אחדות על ענייני הדקדוק - עניינים שבתורת ההגה, תורת הצורות ותחביר - לחם חוקנו.

לא פעם דומה שסוררת זו, אותה עברית רבת דורות ומסורות, אינה ניתנת לאילוף בשום פנים ואופן, והכול בה סתירות על גבי סתירות.

הנה כמה דוגמאות:

דוגמה ראשונה היא שאלת ניקודה והגייתה של מילת השאלה **מה**. עלתה שאלה מעם נקדנים אם אמנם חובה לתת דגש בראש המילה שאחרי **מה** ואם חובה לנקדה בסגול לפי התנאים הידועים - ככללי ניקודה של ה"א הידיעה, כפי שלמדנו כלנו. כשבאה השאלה למליאת האקדמיה ביקשו החברים לכרוך את הדיון ב"מה" בניקוד ה"א הידיעה.

ביום כ"ט במרחשוון תשנ"ז (11 בנובמבר 1996) התקיים דיון במליאת האקדמיה בהצעה המרחיקה לכת לקבוע הגייה אחת לה"א הידיעה: לעולם בתנועת a. כך יהיו הַחַתּוּל(!), תַּחזִיר וְהַחֲמוּר בקטגוריה אחת לא רק לענייני כשרות. כך גם ניגמל אולי מ"חצי האחוז" שבפי כתבינו לענייני כלכלה, וכיוצא באלו תיקוני יתר. ההצעה לא זכתה לרוב, אך היו לה תומכים נכבדים מאוד. אשר למילת **מה**, הוחלט ברוב גדול שמילה זו תנוקד לעולם בקמץ ובלא דגש באות הפותחת את המילה שלאחריה (**מָה שְׁמַעַתָּ וְלֹא מָה שְׁמַעַתָּ, מָה הָיָה וְלֹא דוּקָא מָה הָיָה**).

האם דחיית ההצעה לקבוע את ה"א הידיעה ב־a לעולם משקפת שמרנות? לא דווקא; נראה שלא שמרנות יש כאן כי אם זהירות רבה ושיקול דעת. ואכן מי שנכח בדיון האמור זכה לשמוע ניתוח בלשני מרתק מפי דוברים אחדים; מסכת של שיקולים פונולוגיים ואף אסתטיים; ראייה כוללת של הדיבור העברי בעת הזאת, ודברים על תפקידה של האקדמיה מנקודות ראות אחדות.

ועוד דוגמה משיבת המליאה האחרונה שתמחיש את מצוקת הפוסקים. שאלה תמימה למדי: מה צורת היחיד הנפרד של **בְּדֵל-סיגריה**? - **בְּדֵל** או **בְּדֵל**? הצורה **בְּדֵל** בוודאי נוחה היא לדוברים. אלא שצורה זו אינה עולה בקנה אחד עם צורת הרבים הנפוצה **בְּדֵלִי** סיגריות. **בְּדֵל** כמוה כמילים: **פְּלֵל-פְּלֵלִי**, **סֶגֶן-סֶגְנִי** - הנוטות בקיום הקמץ, ועל כן ראוי **בְּדֵלִי** סיגריות. תאמרו: אז מה? תצטרף **בְּדֵל** אל החריגים האחדים **כְּתָב, שֵׁטֶר, פֶּסֶק וְגִזֵּר** שנסמכם **כְּתָבִי, שֵׁטְרִי** וכו'! אולם אם כן, מה יהא על הכללים? האם אפשר לסבול דקדוק שאינו אלא רשימות רשימות? התשועה באה מפיו של חבר אקדמיה מן הצפון, שגילה כי ה"דיאלקט" הרווח מחיפה צפונה הוא **בְּדֵלִי** - דווקא... ובכן, קבעה האקדמיה: **בְּדֵל, בְּדֵלִי...**

עוד אפשר לספר על **ימחוק וימחק**, על **קיוויתי וחיפיתי**, על מינוי לתאטרון ועל הַסֵּבָה וְסִיבּוּב... אך אם אספר על כל אלו נחמיץ את תיאורו של הקרב המרתק מכולם: קרב הנקבה בזכר.

מלחמה זו בראה לנו בעברית בת־זמננו מיני יצורים משונים כמו **איש/ת מכירות**, וכן מבנים תחביריים משונים כמו **מהנדס/ת שייבחר, דרוש/ה אם בית**, אות סופית באמצע מילה כגון **קלדן/ית**, וכל שאר הדוגמאות שבמודעות הדרושים.

מעמד הנקבה בלשון העברית מעסיק רבים (ורבות), ויש לו פנים מגוונות (או מגוונים). השאלה המפורסמת מכול בסוגיה זו היא שאלת הפנייה לציבור שרובו נשים - האם נפנה בלשון נקבה או בלשון זכר. חנה זמר, עורכת "דבר" בשעתה, היא שתבעה מן האקדמיה לקבוע שיש לנקוט לשון נקבה, כגון "עשרים בנות ובן אחד לומדות בקורס שלי". וכבר השיבו לחנה זמר כי הזכר בעברית הוא הצורה הלא־מסומנת, ומשום כך הוא הצורה הכללית־הסתמית, ואילו השימוש בצורת נקבה פירושו שאין הזכר כפֶּלֶל. ושימו נא לב: בגוף השלישי ברבים - בעבר בעתיד ובציווי - אנחנו נוקטים לשון זכר גם לנקבות בלבד: הנשים הלכו או הנשים יבאו. מוטב היה - אולי - אילו הציעו לבטל לחלוטין (כלומר גם בהווה) את קטגוריית הנקבה ברבים, מעין "כל הנשים מסכימים לזה".

ומה על הפנייה בזכר יחיד: הקשב, קְתוֹב, צִיין וכו'! ובכן כבר יצאה הנחיה במשרד החינוך לנסח את הפנייה בלשון רבים (**פתבו, ציינו וכד'**), והיא מקובלת למדיי בספרי הלימוד היוצאים כיום לאור. אך האם פטרנו בזה את הנהגות מלעצור או להאט במקום שהתמרורים מורים לעשות כן בלשון זכר? כלום קיבלה אישה כלשהי פטור מעשרת הדיברות ("לא תרצח", "לא תנאף") או מחוקי המדינה שגם הם מנוסחים בלשון זכר יחיד?

היטיב להבהיר את מגבלות כוחה של האקדמיה בסוגיה זו אמנון שפירא, מעובדי האקדמיה, בתשובתו לחנה זמר שהתפרסמה בעיתון "דבר": "אני משער שלו הוטל על האקדמיה ללשון העברית לתכנן שפה אידאלית, לא היה בה המין קטגוריה דקדוקית אלא מילונית בלבד..." ובהמשך: "מעולם לא הוטל על האקדמיה לייצר שפה חדשה יש מאין. תפקידה הצנוע הוא לסייע בשימורה של לשוננו, כפי שקיבלנו מאבותינו, ולסגל אותה לצורכי המציאות החדשה על בסיס העבר".³

דווקא במקום שהאקדמיה יכולה להיחשב "מתקדמת" - אנחנו מוצאים היסוס בציבור: בדחילו ורחימו פונות אלינו מנכ"ליות וסמנכ"ליות, מהנדסות עיר, דוברות, פרקליטות, טוענות רבניות, מדעניות ראשיות, יועצות משפטיות, רקטוריות וקונסוליות בשאלה מה יש לכתוב על דלת לשכתן, על נייר המכתבים שלהן, בחותמתן וכיו"ב, ולהן אנו משיבים (ומשיבות): לשון נקבה. אמנם לא תמיד צורת הנקבה נגזרת בפשטות: כך הוא למשל בצירוף **אב בית דין** (הצענו לקבוע "ראש בית דין"); וכך הוא בצורת הנקבה של **רב (רבנית**

הרי תפוסה כבר לציון אשת הרב) - אולי רַבָּה (ונראה שהנשים המכהנות כרב בקהילתן מעדיפות דווקא את צורת הזכר).

לכינוי הלא-סימפתי והבלתי הולם בעליל "משטרת הלשון", שכאמור יש המכנים בו את האקדמיה, אני מציעה מטפורה חלופית: "משטרת תנועה". מצד אחד העברית זורמת לה בחיוניות רבה - בלשון הדיבור ואף בספרות; מהצד האחר עומדים לרשותה אוצרות עֲבָרָה העצומים; וכפי שניסח זאת פרופ' זאב בן-חיים במאמרו "לשון עתיקה במציאות חדשה":

לא מה שנוצר בה [בעברית] דור אחר דור הוא ייחודה, אלא זה שלא מת בה דבר - הוא ייחודה [...] משום כך קיימות בלשונו שכבות זו על יד זו, ולא זו על גב זו כְּבִלְשון מן הלשונות הממשיכות את קיומן ברציפות היסטורית. ובעבור כֵּן אנו נתונים במבוכה רבה בשאלות יסוד, ואין בידנו קנה מידה אובייקטיבי מדעי וברור... מהו כלל בלשונו ומה יוצא מן הכלל... מה נכון בה ומה לא נכון.⁴

תפקידה של האקדמיה בתוך הסבך הייחודי הזה הוא כפי שניסח בתקונו: "לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה..." - הוא שאמרנו: משטרת תנועה. אסיים בסגירת המעגל שפתחתי בו: האקדמיה בוודאי איננה גוף שמרני, כי איך יכול גוף שמרני להעז לפסוק פסיקות בְּלִשון שכמעט הכול אפשרי בה; מהצד האחר אין גם לייחס לה את מעמד "בעל-הבית" של העברית. אין האקדמיה אלא נותנת שירות לבעלי הבית האמתיים: דוברי הלשון העברית.

הערות

1. [על חידושה של מילה זו ראו דבריו של יהודה זיו, להלן, עמ' 95. - העורך]
2. זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, יט-כ (תשל"ב-תשל"ג), עמ' 85-88; כא-כד (תשל"ד-תשל"ז), עמ' 229-234, 278-283.
3. את יתר דברי תשובתו ראו במאמרו "ובלשון אחרת ידבר", "דבר", 22 במארס 1993, ועוד לפני כן ובתמצית: לשונו לעם מב (תשנ"א), ג, עמ' 117-118.
4. לשונו לעם ד (תשי"ג), ג-ה, עמ' 43-44, ועתה גם ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 58-59.